

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Навчально-науковий інститут № 2
Кафедра криміналістичних експертиз**

Навчальна дисципліна “Судове почеркознавство”

Тема

**«Процесуальні та організаційні основи використання положень
почеркознавства в криміналістиці»**

Київ – 2016

1. Процесуальні й організаційно-тактичні положення призначення та проведення судово-почеркознавчої експертизи.

Призначення та проведення судової експертизи регулюється правозастосовчими процесами України, Законом України «Про судову експертизу» та іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності.

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України призначення експертизи розглядається як один із трьох, способів вико-ристання спеціальних знань у провадженні. Вона є способом збору доказів, а саме тих фактичних даних, які мають значення для правильного з'ясування обставин кримінального провадження, тобто тих неочевидних фактів, що можуть бути встановлені певним спеціалістом (спеціалістами) шляхом наукового дослідження відповідних об'єктів. На стадії досудового розслідування експертиза сприяє об'єктивності, повноті та всебічності пізнання події і обставин правопорушення.

Експертиза **проводиться експертом за зверненням сторони** кримінального провадження або за дорученням слідчого суді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Слідчий, суд та інша особа, що проводить розслідування, можуть призначити судову експертизу тоді, коли у ній **виникає необхідність і проведення її у даний момент тактично доцільно і можливо** (тобто якщо зібрані всі необхідні для проведення почеркознавчої експертизи об'єктиви). Під необхідністю розуміється потребі вирішення питань за допомогою спеціальних знань у науці, техніці, мистецтві чи ремеслі тощо.

Час і умови призначення почеркознавчої експертизи визначається слідчим у залежності від обставин, які склалися, тактичних міркувань, суттєвості обставин, які підлягають встановленню.

Призначення експертизи **доцільно, коли для її проведення зібрані всі необхідні матеріали** і, зважаючи на стан речових доказів, інформацію, що у них містяться, можливість вирішити питання, які цікавлять слідчого, суддю.

Суттєвим елементом тактики призначення почеркознавчої експертизи є визначення **об'єктів, завдання і об'єму дослідження**.

Предмет судово-почеркознавчої експертизи – встановлення фактів, що входять до компетенції експерта-почеркознавця, тобто вирішення завдань шляхом застосування відповідної методики.

Завдання судово–почеркознавчої експертизи – встановлення фактичних даних у відповідності з необхідністю слідчо–судової практики (питаннями), які передбачають застосування методики судово–почеркознавчої експертизи.

Поняття предмета судово-почеркознавчої експертизи є основою для уявлення про її завдання.

Об'єктом судово-почеркознавчої експертизи у широкому значенні є матеріали кримінального провадження або цивільної справи, які надсилаються на експертизу й відносяться до її предмету.

Безпосереднім об'єктом судово-почеркознавчої експертизи (або об'єктом у вузькому значенні) є конкретна почеркова реалізація (рукопис, підпис), а також виражена в ній система властивостей почерку.

В судовому почеркознавстві розроблена систематизація почеркових об'єктів: за видом рукопису; **за складом рукопису (транскрипції); за об'ємом та інформативності; за умовами виконання.**

- **За видом рукопису:** текст, підпис, короткий запис.
- **За об'ємом:** великого об'єму текст, середнього об'єму текст, малого об'єму текст, короткий запис
- **За складом:** буквений склад, цифровий склад, змішаний склад, підпис.
- **За умовами виконання:** тексти, короткі записи (буквені, цифрові, змішані), підписи різної транскрипції й об'єму можуть бути розділені на такі, що виконані в звичних умовах, у незвичних умовах без навмисної зміни та у незвичних умовах, пов'язаних із навмисною зміною.

Судова експертиза має бути старанно підготовлена. Процес залучення експертів (призначення експертизи) містить основні елементи:

- 1) збір необхідних матеріалів;
- 2) вибір моменту залучення експерта;
- 3) визначення предмета судової експертизи;
- 4) формулювання питань експерту;
- 5) вибір експертної установи або експерта.

Тактика проведення судово-почеркознавчої експертизи включає три етапи, кожен з яких відрізняється своїми цілями, суб'єктами та способами реалізації:

- 1) підготовка і призначення експертизи слідчим (судом);
- 2) провадження експертного дослідження, оформлення ходу й результатів дослідження у висновку експерта;
- 3) дослідження, оцінка й перевірка висновку експерта, визначення значущості й місця висновку в системі доказової інформації у кримінальному провадженні.

2. Судово–почеркознавча експертиза в системі доказового права та її можливості.

- **Специфіка судового почеркознавства** визначається об'єктом його дослідження – почерком, який пов'язаний із здійсненням однієї із найбільш складних навичок людини – навичок письма.
- **Судово–почеркознавча експертиза** сьогодні є найбільш застосовуваним видом криміналістичної експертизи. Вирішення завдань цієї експертизи забезпечує самостійна галузь (розділ) криміналістики – судове почеркознавство, що є системою знань про закономірності почерку та розробляє методи і методики його дослідження. Специфічність судового почеркознавства визначається об'єктом дослідження – почерком, пов'язаним із здійсненням однієї з найбільш складних навичок людини – навички письма. Жодний інший вид криміналістичної експертизи не досліджує цю сторону людської діяльності.

Сьогодні у судово–почеркознавчій експертизі існує три класифікації завдань: ідентифікаційні, діагностичні та класифікаційні.

- **Ідентифікаційні завдання** становлять основний обсяг при проведенні почеркознавчих досліджень. Їх вирішення передбачає встановлення таких фактів: наявності або відсутності тотожності конкретного виконавця рукописног тексту, запису або підпису; виконання однією й тією самою або різними особами декількох текстів (записів) або підписів, окремих фрагментів тексту, тексту і короткого запису (зокрема, дописки), у деяких випадках, коли підпис має переважно буквену транскрипцію, – тексту (запису) і підпису.

Діагностичними дослідженнями в судово-почеркознавчій експертизі слід вважати такі дослідження, які направлені на встановлення зовнішньої обстановки і умов письма (факт виконання тексту у незвичній позі, викривленим почерком, з наслідуванням чужому почерку або підпису), а також внутрішнього стану виконавця (втома, стан збудження або гальмування, психічне захворювання і ін.). Структура діагностичного процесу та використання засобів для вирішення діагностичних завдань залежить від компонентного складу завдання. У відповідності з розробленою класифікацією діагностичні завдання поділяють на дві основні категорії: 1) завдання, що реалізують свою мету в умовах наявності як досліджуваного об'єкту, так і порівняльного матеріалу (зразків почерку конкретної особи); 2) завдання, які передбачають реалізацію своєї мети в умовах наявності лише досліджуваного об'єкту.

Класифікаційні завдання пов'язані із встановленням належності почерку виконавця до групи почерків, притаманних особам певної статі, віку або типу почерків відповідно до прийнятої наукової класифікації (високо— чи мало—вироблені, із досконалою або недосконалою системою рухів). У межах класифікаційного завдання також можуть бути поставлені питання про схожість почерків (підписів), про придатність почеркового об'єкта для ідентифікаційного дослідження тощо.

3. ОСОБЛИВОСТІ ОДЕРЖАННЯ ЗРАЗКІВ ПОЧЕРКУ ТА ПІДПИСІВ ПРИ ПІДГОТОВКИ СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.

Матеріали для порівняння в судово-почеркознавчій експертизі – зразки почерку (підпису) ймовірного виконавця рукопису, що досліджується, в різних документах, які надані на експертизу

Інформація, яку несуть зразки для порівняльного дослідження об'єктивна, відображає існуючі зв'язки, не є речовими доказами, але мають самотійне значення виступаючи об'єктами, які повинні сприяти дослідженню почерку особи, для встановлення обставин, які мають значення для провадження.

Виділяють наступні види зразків почерку (підпису): **вільні, умовно-вільні, експериментальні.**

Вільними зразками є рукописи та підписи особи, яка ідентифікується, виконані до порушення кримінального провадження і не пов'язані з нею; умовно-вільними – зразки, які виконані у зв'язку з цим провадженням, але не спеціально відібрані для проведення експертизи; експериментальними – відібрані у відповідності зі ст. 245 КПК України для експертних досліджень.

Зразки вільні - представлені експерту в якості порівняльного матеріалу рукописи, виконані ймовірним виконавцем об'єкту, що надійшов на дослідження, до порушення провадження по якій призначено експертизу, і поза зв'язку з нею. Особливість вільних зразків полягає у тому, що виконавець не припускає можливість використання його рукописів в якості порівняльного матеріалу при виконанні експертизи, тому, як правило, виконує їх без свідомої установки на зміну свого почерку (підпису). Вільними зразками можуть бути власноручно виконані тексти, записи, підписи, що містяться в різних документах, які стосуються службового листування; автобіографії, анкети, заяви, особисті листи, конспекти, відомості на сплату, касові, витратні та прибуткові ордери, накладні, бібліотечні формуляри і т.д.

Зразки умовно-вільні – надані експерту, як порівняльний матеріал рукописи, виконані ймовірним виконавцем об'єкта, що надійшов на дослідження, після порушення кримінального провадження з якою призначено експертизу, але не спеціально для неї. Можуть виконуватися у зв'язку та поза зв'язком з даним провадженням. Особливість умовно-вільних зразків полягає у тому, що виконавець може припускати можливість використання його рукописів в якості порівняльного матеріалу при виконанні експертизи і тому виконувати їх з свідомою установкою на зміну свого почерку (підпису). Умовно-вільним зразками. можуть бути тексти, записи, підписи, що містяться в різних поясненнях, заявах, скаргах та інших документах.

Зразки експериментальні – надані експерту в якості порівняльного матеріалу рукописи, виконані ймовірним виконавцем об'єкта, що надійшов на дослідження, спеціально для експертизи та в присутності особи, яка призначила експертизу. Специфічність експериментальних зразків полягає в тому, що:

- 1) відбір зразків здійснюється в умовах, близьких до умов виконання рукопису, що надійшов на дослідження, (з метою отримання зіставляваного порівняльного матеріалу);
- 2) виконавець знає, що його рукописи будуть використовуватися в якості порівняльного матеріалу при виконанні експертизи, тому може виконувати їх зі свідомою установкою на навмисну зміну свого почерку (підпису);
- 3) виконуються із розривом у часі відносно об'єкту, який досліджується.

Участь спеціаліста в отриманні експериментальних зразків можна реалізовувати в таких формах:

- – консультування слідчого з будь-якого питання, про яке йдеться;
- – надання слідчому практичної допомоги у процесі отримання зразків (з виготовлення, упакування тощо).

Під час проведення підготовчих заходів для отримання експериментальних зразків спеціаліст допоможе слідчому визначити:

- – які зразки потрібні і в якій кількості;
- – застосування яких технічних засобів потребує ця слідча дія (з наданням допомоги в їх отриманні);
- – які умови потрібні для отримання зразків (з їх розробкою та підготовкою).

До основних вимог, які необхідно виконувати при підборі порівняльного матеріалу – зразків, відносяться **достатність та достовірність**.

Достатність – з точки зору якості та кількості. Зіставляваність матеріалів для порівняння в судово-почеркознавчій експертизі - якість зразків почерку (підпису) ймовірного виконавця рукопису, який досліджується, що полягає у відповідності порівняльного матеріалу рукопису, що надійшов на дослідження, за мовою, видом документу, його змістом, часом та умовами виконання. Співставлення зразків є необхідною передумовою проведення глибокого та всебічного порівняльного дослідження в процесі ідентифікації.

Достатня кількість зразків означає такий їхній об'єм, який би забезпечував можливість повного та всебічного співставлення усіх ознак, які містяться у рукопису (підпису).

Достатня кількість зразків

При визначенні кількості вільних і експериментальних зразків слід виходити з наступних обставин:

- а) з обсягу рукописного матеріалу досліджуваного документа: чим менше обсяг, тим більше потрібно зразків;
- б) наскільки повно вдалося надати зразки, що відповідають перерахованим вище умовам: чим менше вони відповідають цим вимогам, тим більше потрібно зібрати зразків.

Достовірність матеріалів для порівняння в судово-почеркознавчій експертизі – безперечність походження рукописів від осіб, в якості зразків почерку (підпису) яких вони направлені на експертизу. Забезпечується слідчим або судом шляхом здійснення установленої законом процедури, яка дозволяє переконатися у безперечній належності зразків почерку певній особі. Достовірність вільних і в ряді випадків умовно-вільних зразків забезпечується шляхом пред'явлення відповідних рукописів особам, від імені яких вони значаться або належність яким припускається; достовірність експериментальних зразків – виконанням відповідних рукописів конкретною особою в присутності слідчого або суду. В випадку сумніву експерта в достовірності зразків останні повертаються органу, яким було призначено експертизу, для з'ясування їх походження.

Під належною якістю зразків розуміється їхня порівнянність із досліджуваним об'єктом по ряду своїх характеристик.

Звідси витікає необхідність надавати зразки почерку та підписів, які порівнянні з досліджуваним документом за рядом характеристик.

- *зразки повинні бути виконані тією ж мовою, що і досліджуваний документ*, тому що інша мова передбачає іншу писемність із своєрідною будовою букв.
- *розрив у часі виконання зразків та досліджуваного документу був мінімальним.*
- *вільні зразки за своїм змістом і цільовому призначенню відносилися до того ж виду документів, що і досліджуваний документ.*

Відбирати експериментальні зразки почерку необхідно у два етапи.

- На першому – особа, яка ідентифікується, виконує текст на тему, пов'язану з розслідуванням провадження, у звичних умовах (сидячи за столом, звичним приладдям письма, при нормальному освітленні).
- На другому етапі зразки відбираються під диктовку тексту, аналогічного за змістом тому, що досліджується, або спе-ціально складеного тексту, який містить фрази, слова і цифри, взяті з рукопису, що досліджується. Експериментальні зразки можуть бути отримані під диктовку слідчого або судді, чи шляхом написання якогось тексту без диктування.

4. Оцінка та використання висновку експерта-почеркознавця у кримінальному процесі.

Висновок експерта є процесуальним джерелом доказів (ст. 84 КПК України). У ч. 1 ст. 101 КПК України визначено, що висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. При цьому, кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях (ч. 2 ст. 101 КПК України).

- **Висновок експерта** – це процесуальний документ, у якому викладаються підстави проведення експертизи, хід та результати експертного дослідження.
- **Він складається з трьох частин:** вступної, дослідної та заключної.
- Згідно із ст. 102 КПК України встановлено, що у висновку експерта повинно бути зазначено: 1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза; місце і час проведення експертизи; 3) хто був присутній при проведенні експертизи; 4) перелік питань, що були поставлені експертові; 5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом; 6) докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка; 7) обґрунтовані відповіді на кожне поставлене питання.

У вступній частині зазначаються: найменування експертизи; дата і місце складання висновку; підстава залучення експерта та проведення експертизи; перелік об'єктів, що надійшли на дослідження, порівняльних та інших матеріалів; питання, поставлені перед експертом, відомості про його особу; клопотання про надання додаткових матеріалів та результати їх розгляду; відомості про участь експерта у проведенні слідчих (розшукових) дій; прізвища та процесуальне становище осіб, які брали участь при проведенні експертизи.

У **дослідній частині** описуються об'єкти експертизи, викладається процес експертного дослідження, робиться аналіз і синтез отриманих результатів, наводяться різні розрахунки та довідкові дані, якими користувався експерт, обґрунтовуються його висновки. Дослідна частина висновку ідентифікаційної експертизи повинна містити опис конкретних ознак, покладених в основу висновку.

У **заключній частині** містяться висновки експерта, тобто відповіді на поставлені перед ним питання. Висновок експерта може бути у формі категоричного чи ймовірного висновку або у формі висновку про неможливість вирішити питання, яке поставлене перед експертом. Категоричний висновок може бути позитивним або негативним. До висновку додається ілюстраційний матеріал: фотознімки, схеми, креслення тощо. Висновок підписується експертом.

- Висновок експерта надається **в письмовій формі**, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судо-вого розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку (ч. 7 ст. 101 КПК України). Якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, експерти мають право скласти один висновок або окремі висновки (ч. 8 ст. 101 КПК України). Висновок передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза (ч. 9 ст. 101 КПК України).
- Висновок експерта не має переваг перед іншими доказами.

- **Оцінка висновку експерта розглядається, як розумова діяльність**, у якій виділяються: а) цілі; б) стадії (рівні); в) принципи; г) способи; д) зміст; е) суб'єкти оцінки.
- Оцінка висновку експерта здійснюється на експертному, слідчому і судовому рівні доказування з метою встановлення допустимості й належності його як джерела доказів, а також достовірності й доказового значення фактів і обставин, для встановлення яких призначена почеркознавча експертиза.
- **До принципів оцінки належать**: 1) обов'язковість; 2) свобода; 3) повнота; 4) системність.

Оцінка висновку експерта включає:

1. Аналіз дотримання процесуального порядку під-готовки і проведення судової експертизи.
2. Аналіз відповідності висновку експерта завданню.
3. Аналіз повноти та наукової обґрунтованості висновку експерта.

Оцінюючи висновок судового експерта з точки зору його наукової обґрунтованості.

Об'єктивність викладення ходу судово-експертного дослідження. Вимога об'єктивності при складанні висновку судового експерта полягає у тому, що судовий експерт повинен суворо, послідовно і точно викласти процес проведеного судово-експертного дослідження.

Обґрунтованість висновку судового експерта. Експерт повинен не тільки встановити факт, але й підтвердити його доказами, пояснити його походження. Немотивовані висновки судового експерта можуть служити засадами для відміни вироку.

Логічна послідовність викладення. Висновок експерта повинен бути викладений у логічній послідовності, у ньому не допустимі протиріччя між окремими частинами.

Повнота висновку судового експерта. Повним визнається висновок експерта, у якому, з одного боку, докладно викладено весь процес судово-експертного дослідження, а з іншого - надані відповіді на всі поставлені перед судовим експертом питання.

Наглядність висновку судового експерта. Висновок експерта-почеркознавця у необхідних випадках повинен ілюструватися фотознімками. Це робить висновок судового експерта наочним, дохідливим і переконливим, значно полегшує слідчому і суду оцінювати висновок судового експерта.

Ясність і визначеність викладення висновку експерта. Висновок експерта є процесуальним документом, тому з ним знайомляться не тільки юристи, але й інші особи, які не мають юридичної освіти і спеціальних знань, якими володіє судовий експерт.

4. Визначення відповідності висновку експерта іншим доказам у кримінальному провадженні.

5. Перевірку того, що дані, які містяться у висновку, відносяться до кримінального провадження.